

แนวทางอนุรักษ์และสืบสานแขนงภูมิปัญญาและประเพณีบ้านตะโก ตำบลโคกย่าง
อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์

Guidelines for Conservation and Inheritance of Sanphanom Wisdom and
Traditions of Ban Tako, Khok Yang Sub-district, Prakhon Chai District,
Buriram Province

ยโสธารา ศิริภาพระภากร^{1*} สำเรียง อินทยุ่ง² เกริกวุฒิ กันเที่ยง³ และ สุริยา คลั่งฤทธิ์⁴

Yasochara Siriphaphragon^{1*}, Samrong Inthayung², Kroekwut Kanthiang³, and Suriya Klaungrit⁴

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์¹

บ้านตะโก ตำบลโคกย่าง อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์²

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลศรีวิชัย วิทยาเขตนครศรีธรรมราช³

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีเอชยาง ประเทศไต้หวัน⁴

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Surin Campus¹

Ban Tako, Khok Yang Sub-district, Prakhon Chai District, Buriram Province²

Rajamangala University of Technology Srivijaya, Nakhon Si Thammarat Campus³

Chaoyang University of Technology, Taiwan⁴

*Corresponding author, e-mail: yasocharar.s@gmail.com

วันที่รับบทความ: 2 กุมภาพันธ์ 2565; วันที่แก้ไขบทความ: 9 สิงหาคม 2565; วันที่ตอบรับบทความ: 12 สิงหาคม 2565

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากำเนิดและพัฒนาการประเพณีแขนงพนม บ้านตะโก ตำบลโคกย่าง อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ และเพื่อศึกษาแนวทางการอนุรักษ์และสืบสานแขนงภูมิปัญญาและประเพณีบ้านตะโก ตำบลโคกย่าง อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพประกอบบทสัมภาษณ์เชิงลึก โดยรวบรวมข้อมูลจากคัมภีร์ ตำรา เอกสาร งานวิจัย สิ่งตีพิมพ์ที่เกี่ยวข้อง และลงสำรวจพื้นที่ ผลการศึกษา พบว่าประเพณีแขนงพนม กำเนิดและพัฒนาการจากความเชื่อในพลังธรรมชาติ อำนาจเทพเจ้า และอำนาจดวงวิญญาณที่สถิตอยู่บนภูเขาพนมรุ้ง พิธีกรรมที่เกิดขึ้นนั้นสะท้อนรูปแบบวิถีของผู้คนในชนบทตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย ซึ่งผูกพันกับธรรมชาติเป็นหลัก ทั้งการขอให้ฝนตกตามฤดูกาล ขอให้พืชพันธุ์ธัญญาหารงอกงามอุดมสมบูรณ์ ขอให้ชุมชนมีความสงบร่มเย็น นอกจากนี้ประเพณียังส่งผลต่อเศรษฐกิจชุมชน การสื่อสาร การเมืองการปกครอง และมีบทบาทในการลดความขัดแย้งของชุมชนและสังคมได้ สำหรับแนวทางการอนุรักษ์และสืบสานแขนงภูมิปัญญาและประเพณี ควรสร้างเครือข่ายความร่วมมือ ส่งเสริมจัดทำหลักสูตรการจัดการท้องถิ่นแบบมีส่วนร่วมของชุมชน โรงเรียน สร้างกิจกรรมเพื่อเสริมความรู้ความเข้าใจ สำนึกรักวัฒนธรรมของชุมชน และผลักดันให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการพัฒนาและสืบสานประเพณีของชุมชนต่อไป

คำสำคัญ: อนุรักษ์ สืบสาน แขนงพนม ภูมิปัญญา ประเพณี

Abstract

The objectives of this article were to study the origin and development of Sanphanom traditions of Ban Tako, Khok Yang sub-district, Prakhon Chai district, Buriram province and to study the guidelines for the conservation and inheritance of Sanphanom wisdom and traditions of Ban Tako, Khok Yang sub-district, Prakhon Chai district, Buriram province. The study was qualitative with in-depth interviews which collected information from scriptures, textbooks, documents, research, publications, and surveying the area. The results of the study showed that the origin and development of the Sanphanom traditions originated from the belief in the power of nature, Gods and spiritual power that resides on Phanom Rung Mountain. The ritual showed that it reflected the way of rural people live from birth to death. The ritual tied to nature such as asking for rain to be seasonal, for the crops to grow abundantly, and for the community to be peaceful. In addition, the traditions also affect community economy, communication, politics and government, and can play a role in reducing community and social conflicts. The guidelines for the conservation and inheritance of Sanphanom wisdom and traditions should promote to create the local management curriculum with the community and school participation. The activities should establish collaborative network, enhance community knowledge, understanding, and appreciation of their own culture. It should encourage everyone to participate in the development and continue the traditions of the community.

Keywords: Conservation, Inheritance, Sanphanom, Wisdom, Traditions

บทนำ

ในพื้นที่จังหวัดบุรีรัมย์มีประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาและประเพณีสืบทอดมาอย่างยาวนาน โดยพบการศึกษาข้อมูลทางประวัติศาสตร์มากมาย เช่น วัฒนธรรมท้องถิ่น ประเพณีพื้นบ้าน ศาสนสถานโบราณ โบราณวัตถุ และภูมิปัญญาพื้นบ้าน ตลอดถึงการรักษาโรค ซึ่งปรากฏหลักฐานจากการสร้างโรคยาศาลอยู่ไม่ห่างกันมากนัก คือ กุฎิธาตุโคกเมือง และกุฎิธาตุหนองบัวราย นอกจากนี้ยังพบธรรมศาลา ปราสาทบ้านบุ ที่ถูกสร้างใกล้บริเวณที่ชุมชนอาศัยอยู่ การวางแผนก่อสร้างชุมชนโบราณ การพยาบาล และยุทธศาสตร์การตั้งชุมชนในด้านอื่น ๆ ได้แก่ บารายขนาดใหญ่ในบริเวณพื้นที่ก่อนขึ้นเขาพนมรุ้ง และบริเวณปราสาทเมืองต่ำถือเป็นแหล่งน้ำที่สำคัญของชุมชนและมีมานานตั้งแต่โบราณ และเกิดจากฝีมือมนุษย์ที่ขุดแหล่งน้ำเพื่อใช้ในการเกษตร เพาะปลูก ทำนา และอุปโภคบริโภค จะเห็นว่าทางระบายน้ำยุคโบราณ ถนนโบราณ และการสร้างเมืองกับเทวสถานในการประกอบพิธีกรรม มีความสัมพันธ์และสอดคล้องสวยงาม ซึ่งในอดีตหลายยุคหลายสมัย จังหวัดบุรีรัมย์จึงมีเมืองที่งดงามและถาวรที่สุด (ปริยานุช จุ่มพรม, 2549 : 120 – 123) นอกจากนี้พื้นที่ดังกล่าวยังมีพัฒนาการด้านความเชื่อ พระมหาวิระ สุขแสง (2550 : 1) ได้อธิบายว่า ในสมัยโบราณมนุษย์ได้ถือกำเนิดขึ้นมาท่ามกลางธรรมชาติ มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่ายพึ่งพิงอาศัยและมีความเกี่ยวข้องกับธรรมชาติตลอดเวลา และการที่พึ่งพิงอาศัยอยู่นี้ทำให้เกิดปรากฏการณ์สองอย่าง ได้แก่ (1) ปรากฏการณ์ความเชื่อที่มีต่อการดำเนินชีวิตในด้านความเป็นมงคล และเสริมกำลังใจ (2) ปรากฏการณ์การอิงอาศัยและความต้องการความอยู่รอดและปลอดภัย ด้วยปรากฏการณ์นี้ทำให้เกิดการผสมผสานทางความเชื่อและข้อปฏิบัติขึ้น อีกทั้งยังเป็นการรักษาขนบธรรมเนียม ประเพณีมาเป็นเวลานาน ทั้งนี้สิ่งเหล่านี้ย่อมมีคุณค่าและ

ประโยชน์ทั้งสองอย่างที่สามารถสนองความต้องการของชุมชนในพื้นที่บริเวณแถบนี้ได้ ดังนั้นปรากฏการณ์ที่กล่าวมาข้างต้น ทำให้ต้องเผชิญกับปรากฏการณ์และความแปรปรวนต่าง ๆ ของธรรมชาติด้วยสถานการณ์หลากหลายรูปแบบ ได้แก่ ฝนตก พายุพัด พายุฟ้าผ่า พายุ ภัยพิบัติ โรคระบาดผู้คนล้มตาย เป็นต้น ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่มนุษย์ในสมัยนั้นไม่สามารถเข้าถึงเครื่องมือในการรักษา หรืออธิบายได้ปรากฏการณ์นั้นได้จึงก่อให้เกิดความรู้สึกว่าธรรมชาติมีพลังอำนาจลึกลับบางอย่าง ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นได้นำมาซึ่งคุณและโทษ ทำให้มนุษย์เกิดความกลัวและยำเกรงและต้องการสื่อสารกับพลังอำนาจลึกลับเหล่านั้นโดยพิธีกรรมบางอย่าง ด้วยความไม่เข้าใจในกฎเกณฑ์ของธรรมชาติทำให้มนุษย์สร้างจินตนาการต่อสิ่งต่าง ๆ ว่าต้องมีดวงวิญญาณ และสิ่งที่มีอำนาจ บางอย่างที่มีพลังอำนาจเหนือธรรมชาติคอยควบคุมอยู่ จากความเชื่อเหล่านี้ทำให้เราทราบถึงมนุษย์ที่มีความเชื่อต่อพลังอำนาจลึกลับและสิ่งเหนือธรรมชาติที่มีพัฒนาการมาแต่เดิม จนมาสู่ยุคที่มีการสร้างรูปเคารพตามปรากฏการณ์ต่าง ๆ และทวยเทพประจำฤดู และดวงดาว และแม้แต่พื้นที่ภูเขาพนมรุ้ง ยังปรากฏในสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อว่าเป็นผู้รักษาและคุ้มครองอยู่ในดินแดนโดยรอบแห่งนี้ คือ ตาพนม หรือตาภูเขา จนมีการสร้างศาลประจำ และรูปเคารพและพัฒนาการมาเป็นรูปแบบพิธีกรรมบูชา เช่นไหว้ประจำปีจนกลายเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่นที่ยังรักษาสืบทอดมาถึงปัจจุบันนี้ (สำเร็จ อินทยุง และคณะ, 2562 : 375)

ประเพณีแซนพนมเป็นมรดกภูมิปัญญาและกลายเป็นประเพณีที่สำคัญของชุมชนบ้านตะโก ตำบลโคกย่าง อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ และชุมชนโดยรอบภูเขาพนมรุ้ง ณ ปราสาทพนมรุ้งเป็นประเพณีท้องถิ่นและผสมผสานกับความเชื่อที่มีต่ออำนาจเหนือธรรมชาติและก่อให้เกิดพิธีกรรมชุมชนในบริเวณนี้และยังสืบทอดกันมาอยู่จนถึงปัจจุบัน ความสำคัญของประเพณี มีความเกี่ยวข้องกับความความอุดมสมบูรณ์ ผาสุกและความโชคดี ลักษณะและรูปแบบของกิจกรรมในงานประเพณีแซนพนมจะมีรูปแบบการจัดงานประเพณี วาระประจำปี และเป็นรูปแบบการเช่นไหว้ภูเขา ณ จุดกำเนิดน้ำบนภูเขาพนมรุ้ง มีขั้นตอน ได้แก่ ขั้นตอนการเตรียมงาน กำหนดวัน เวลา ขั้นตอนการจัดเครื่องบูชา ขั้นตอนการเช่นไหว้ และองค์ประกอบ ได้แก่ ด้านบุคคล ด้านผู้นำในพิธีกรรม ด้านเครื่องบูชา ด้านเครื่องดนตรี ด้านสถานที่และบริเวณจุดประกอบพิธีกรรม ทั้งยังมีส่วนร่วมของบุคคลในชุมชนมาร่วมในกิจกรรมด้วยทุกครั้งไป (สุริยา คลังฤทธิ์ และคณะ, 365 – 366; สำเร็จ อินทยุง และคณะ, 2562 : 376 - 378) อย่างไรก็ตามปัจจุบันพบว่าผู้ที่อยู่ประจำในหมู่บ้านส่วนใหญ่จะมีเพียงผู้สูงอายุและเด็ก วัยรุ่นที่พอมีกำลังสติปัญญาในการเรียนรู้เพื่อสืบทอดประเพณีและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่อยู่มาแต่เดิม มักไม่ใส่ใจที่จะศึกษาและให้ความสำคัญต่อพื้นที่ของตนเองและพยายามรวบรวมเอกสารว่าด้วยวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ พิธีกรรม อัตลักษณ์ และ ภูมิปัญญาการทำอาหารซึ่งแต่เดิมได้มีอยู่สิ่งเหล่านี้กำลังถูกเลือนหาย ตามกาลเวลาที่เปลี่ยนแปลง และขาดการสานต่อจากคนกลุ่มเดิมและคนกลุ่มใหม่จึงกลายเป็นประเด็นปัญหาของชุมชนที่น่าเสียดาย

ดังนั้นบทความนี้จึงเป็นการศึกษากำเนิดและพัฒนาการประเพณีแซนพนม รวมไปถึงการศึกษาแนวทางการอนุรักษ์และสืบสานขนานพนมภูมิปัญญาและประเพณีบ้านตะโก ตำบลโคกย่าง อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ โดยมุ่งหวังรักษา สืบทอดประเพณี ความเชื่อของกลุ่มชาวไทยเขมร สร้างคนให้ผูกพันกับท้องถิ่น สร้างความสามัคคีให้ชุมชน ไกล่ชิดและเคารพต่อธรรมชาติป่าไม้ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยเขมรของหมู่บ้านตะโก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ ให้คงอยู่ต่อไป

การสืบทอดความเชื่อผ่านประเพณีแซนพนมชุมชนบ้านตะโก ตำบลโคกย่าง อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์

ประเพณี “แซนพนม” หรือ “การไหว้ตาพนม” หรือ “ตาภูเขา” มีพิธีกรรมการดำเนินการมีการสอนแนะนำและชี้แนะแก่ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมในด้าน กตัญญู กตเวทียุคุณ คำพูด มารยาท การรักษาต้นน้ำ การร่วมมือของ

ญาติมิตรมีความสามัคคีทำให้ได้รู้เข้าใจพิธีแซนพนม ซึ่งประกอบพิธีแบบดั้งเดิมมีการกำหนดพิธีกรรม เช่นไหว้ โดยกำหนดเวลา เดือน สถานที่ ประจำปีของชาวมูนชน โดยจัดพิธีกรรมแซนพนมก่อนฤดูฝน ในช่วงเดือน พฤษภาคม หรือ เมษายน ของทุกปี พิธีแซนพนม ส่วนใหญ่จะจัดในช่วงเวลาเช้า เป็นต้นไป จากนั้นชุมชนจะเซ่นไหว้ศาลหลักบ้าน หรือ ศาลประจำหมู่บ้าน และในวันรุ่งขึ้น ชุมชนจะเตรียมสิ่งของไปทำบุญ (สำเร็จ อินทยง และคณะ, 2562 : 377) อย่างไรก็ตาม ฐานคติด้านความเชื่อของมนุษย์ที่มีต่อพลังอำนาจที่ไม่สามารถอธิบายได้ ดังเช่น ปญฺโฉล อันเป็นรํามิวต สำหรับการรักษาโรคด้วยความเชื่อและดนตรีในวิถีเขมรอีสานใต้ ปญฺโฉล แปลว่า การเข้าทรง ส่วน มิวต แปลว่า แม่มด ดังนั้น ปญฺโฉลรํามิวต (ปัน - โฉล - มะ - มิวต) หมายถึงการ เข้าทรงแม่มด อันมีวัตถุประสงค์เพื่อทำการรักษาโรค หรือ การ แสดงการขอบคุณ บนบานสานกล่าวจากการกระทำอันใด ล่วงเกินโดยเจตนาหรือไม่ก็ตาม ในสังคมชาวเขมรอีสาน (ลานคำดีไชน์, 2561) จะเห็นได้ว่า ความเชื่อของมนุษย์ มีดังนี้ (1) ฐานคติที่มนุษย์ให้ความเชื่อในอำนาจธรรมชาติเชื่อว่าสามารถลดบันดาลให้เกิดผลต่าง ๆ แก่มนุษย์ได้ คือความทุกข์และสุขแก่มนุษย์ได้ มนุษย์จึงให้ความเคารพยำเกรง และพยายามเอาใจธรรมชาติ ในรูปแบบความเคารพธรรมชาติ และบูชาธรรมชาติ เป็นต้น (2) ฐานคติด้านความเชื่อในดวงวิญญาณ ผีสงฆ์ เทวดา ไสยศาสตร์ เครื่องราง กับพลังลึกลับแห่งมนตราคม เป็นความเชื่อที่วิวัฒนาการมาจากความเชื่อดั้งเดิม โดยเชื่อว่ามีจิตวิญญาณครอง ด้วยดวงวิญญาณเหล่านั้นสถิตอยู่ในธรรมชาติและเป็นผู้ควบคุมให้เกิดปรากฏการณ์ธรรมชาติ ทั้งในด้านที่เป็นคุณและเป็นโทษแก่มนุษย์ (3) มนุษย์ให้ความเชื่อในพลังอำนาจอันลึกลับ โดยเชื่อว่าเป็นเทพเจ้า เทวดา ที่รักษาภูเข่า ป่าไม้ ก้อนหิน สายน้ำ รวมไปถึงสัตว์ที่อาศัยในป่าเขาลำเนาไพรเป็นความเชื่อที่พัฒนามาจากความเชื่อเรื่องดวงวิญญาณเชื่อว่ามีผีวิญญาณเทวดาประจำอยู่ในธรรมชาติ ทุกประเภทเทพเจ้าเหล่านั้นมีอารมณ์ รัก ชอบ โกรธ หลง แต่มีฤทธิ์อำนาจเหนือมนุษย์ ด้วยเหตุนี้ผู้ที่ประกอบพิธีกรรมจึงพยายามเอาใจดวงวิญญาณ เหล่านั้นด้วยการ การบวงสรวง เซ่นไหว้ สังเวย นอกจากนี้ยังพยายามสร้างรูปเคารพขึ้นมาเพื่อเคารพบูชาอีกด้วย และบูชาด้วยสิ่งที่มีอยู่เสมอทั้งเวลาเช้า และเวลาเย็น เป็นต้น (วิลาสินี ศรีนุเคราะห์, 2543 : 1) ด้วยเหตุนี้มนุษย์จึงเกิดความนับถือ เช่น ธรรมชาติ ต้นไม้ใหญ่ ภูเขา แม่น้ำ จอมปลวก ซึ่งเป็นฐานคติแบบดั้งเดิมให้เป็นที่พึ่งและสิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจ ด้วยความเชื่อว่ามีสิ่งเหล่านั้นต้องมีอำนาจลึกลับสิ่งสถิตอยู่และมีพิธีกรรมการเซ่นไหว้ การบูชาและหวังผลให้ตนได้ในสิ่งที่ปรารถนา ฐานคติด้านความเชื่อมีผลและบทบาทและมีความสำคัญต่อมนุษย์ทุกยุคทุกสมัย

ส่วนประเพณีที่สมาชิกของชุมชนและสังคมยังยึดถือสืบเนื่องกันมาเพื่อให้สอดคล้องกับแนวความคิดทั้งหลายที่ตนเชื่อ ได้แก่ ความเชื่อในสิ่งที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติแต่ละประเพณีและพิธีกรรม จะมีกรรมวิธี รูปแบบขั้นตอน องค์ประกอบ แตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น (ปริญญญา จงหาญ, 2553 : 3 - 4) ประเพณีเกิดจาก องค์ประกอบหลาย ๆ อย่าง ได้แก่ ประเพณีเกิดจากความเชื่อที่มีต่ออำนาจเหนือธรรมชาติ และดวงวิญญาณที่สามารถให้คุณและโทษได้ประเพณีเกิดจากการร่วมมือสร้างสรรค์ให้เกิดความเป็นมงคลในชีวิตและครอบครัวตามคติที่มีต่อสิ่งนั้น เช่น การร่ายรำงานพิธีบวงสรวงประจำปีจังหวัดแต่ละแห่งจัดขึ้น ประเพณีสามารถเป็นแนวทางด้านความประพฤติของคนส่วนรวมที่ถือเป็นธรรมเนียมหรือเป็นระเบียบแบบแผนและสืบต่อกันมาจนเป็นพิมพ์เดียวกันและยังคงอยู่ได้เพราะมีสิ่งใหม่เข้ามาช่วยเสริมสร้างสิ่งเก่าอยู่เสมอและกลมกลืนเข้ากันได้ดี จึงทำให้ประเพณีเดิมยังคงอยู่ต่อไปได้ ด้วยเหตุนี้ประเพณีจึงมีความสำคัญต่อมนุษย์ เนื่องจากสังคมใดที่มีวัฒนธรรมประเพณีย่อมแสดงให้เห็นว่าชุมชนและสังคมประเพณีของชุมชนจะมีส่วนช่วยในการพัฒนาท้องถิ่น แล้วยังสามารถยึดเหนี่ยวจิตใจคนในชุมชนและสร้างกิจกรรมดีให้กับชุมชนในพื้นที่ได้ยังเป็นรากฐานในการพัฒนาจิตและพฤติกรรมได้อีกด้วย (กฤษณันท์ แสงมาศ และ โยธธารา ศิริภาประภากร, 2562 : 112 - 117) ทั้งนี้ประเพณีแสดงให้เห็นถึงความมีระเบียบแบบแผน เจตคติ การกระทำ คุณค่า

ค่านิยม ศีลธรรม ของคนในชุมชนและสังคมนั้นยึดถือและปฏิบัติกันมานานจนเป็นที่ยอมรับและปฏิบัติจนเป็นแบบแผนเดียวกันมีส่วนทำให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุข

อย่างไรก็ตามการสืบทอดความเชื่อผ่านประเพณีแขนงพนมชุมชนบ้านตะโก ตำบลโคกย่าง อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ในสถานการณ์ปัจจุบัน เด็กและเยาวชนยังขาดความรู้ความเข้าใจ และการเข้าถึงองค์ความรู้จากประเพณีที่มี และสถานการณ์น่าเป็นห่วงเนื่องด้วยประเพณีชุมชนแห่งนี้ผู้คนที่ร่วมกันสืบสานนั้นมีอายุมากขึ้น และถ้ายังไม่มีความร่วมมือระหว่างบ้าน วัด โรงเรียน และผู้คนในชุมชนนำโดยผู้นำชาวบ้าน ในการสืบสานกิจกรรมดี ๆ ผ่านประเพณีแขนงพนมภูมิปัญญาแล้ว ประเพณีดังกล่าวจะถูกเลือนหายไปที่สุดในที่สุด

การสำรวจการคงอยู่ของประเพณีแขนงพนมบ้านตะโก ตำบลโคกย่าง อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์

การลงสำรวจพื้นที่เพื่อศึกษาเชิงคุณภาพประกอบบทสัมภาษณ์เชิงลึก โดยขอบเขตการศึกษา ได้แก่ 1) ด้านเอกสาร ได้ศึกษาวิจัยโดยการค้นคว้ารวบรวมจากแหล่งข้อมูล ดังนี้ พระไตรปิฎก หนังสือเกี่ยวกับวัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรมความเชื่อ ตำรา วิจัยและผลงานทางวิชาการ และสิ่งตีพิมพ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง และ 2) ด้านกลุ่มเป้าหมายในการศึกษา ได้แก่ พระสงฆ์อาศัยอยู่ในวัดสหมิตรนฤมาน และประชาชนที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านตะโก หมู่ที่ 7 ตำบลโคกย่าง อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ จำนวน 12 คน ประกอบด้วย กลุ่มเป้าหมายในการศึกษามีพระสงฆ์ 2 รูป ผู้นำชุมชน 1 คน และผู้เข้าร่วมพิธีกรรม 5 คน ประชาชนชุมชน 3 คน อาจารย์ผู้ประกอบพิธีกรรม 1 คน 3) ด้านเนื้อหาได้กำหนดกรอบการศึกษา ประกอบด้วย การกำเนิดและพัฒนาการประเพณีแขนงพนมบ้านตะโก ตำบลโคกย่าง อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ และแนวทางการอนุรักษ์ประเพณีแขนงพนมบ้านตะโก ตำบลโคกย่าง อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ และ 4) ด้านพื้นที่ คือ หมู่บ้านตะโก หมู่ที่ 7 ตำบลโคกย่าง อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์เป็นกลุ่มชาวไทยเขมรที่ยังมีความเชื่อต่อประเพณีแขนงพนมและยังคงสืบทอดพิธีกรรมประเพณีของชุมชนกลุ่มนี้อยู่ ซึ่งวิธีดำเนินการศึกษา ดังนี้

1) ได้รวบรวมข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก งานวิจัย ตำรา เอกสารที่เกี่ยวกับความเชื่อและประเพณี คติความเชื่อ พิธีกรรม สังคม ชุมชน การศึกษาประเพณีท้องถิ่น เพื่อจัดลำดับความสำคัญก่อน - หลัง

2) กำหนดกลุ่มเป้าหมายได้เลือกกลุ่มเป้าหมายในการศึกษา คือ พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน และผู้เข้าร่วมพิธีกรรม ประชาชนชุมชน อาจารย์ผู้ทำพิธี

3) สร้างเครื่องมือได้ออกแบบสัมภาษณ์เชิงลึกเพื่อให้มีการแสดงทัศนะเกี่ยวกับประเพณี แขนงพนม กับแนวทางการอนุรักษ์ สืบสาน ได้อย่างอิสระ

4) ตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือโดยนำเครื่องมือเข้าปรึกษาผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบด้านโครงสร้าง ด้านเนื้อหา เสร็จแล้วนำไปแก้ไขปรับปรุงก่อนนำไปใช้งานจริงในภาคสนาม

5) การเก็บรวบรวมข้อมูล บริบทพื้นที่บนภูเขาพนมสูง ณ จุดประกอบพิธีกรรมแขนงพนมกลุ่มชุมชนที่มีการสืบสาน ประจำปีและประสานงานกับประชากรกลุ่มตัวอย่างเพื่อขออนุญาตสัมภาษณ์เชิงลึกเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเอง

6) การวิเคราะห์ข้อมูล นำข้อมูลบริบทพื้นที่สถานที่จัดพิธีกรรมที่ได้จากการสัมภาษณ์นำมาวิเคราะห์เรียบเรียงโดยใช้วิธีพรรณนาวิเคราะห์

7) ขึ้นเขียนรายงานการศึกษาใช้วิธีการบรรยายเรียบเรียงเป็นความเรียงตามเนื้อหาที่รวบรวมจัดระเบียบมาโดยใช้วัตถุประสงค์เป็นเกณฑ์ในการเรียบเรียง

ผลการศึกษา พบว่า ด้านอิทธิพลความเชื่อและศาสนาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แม้ประเทศไทยเองก็ได้รับอิทธิพลทางความเชื่อและศาสนาจากอารยธรรมเหล่านี้ การบวงสรวง เช่นไหว้ การบูชา เป็นกิริยาอาการของการแสดงความอ่อนน้อมต่อเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สะท้อนออกจากความเชื่อของวัฒนธรรมอินเดียโบราณในปัจจุบัน ถึงแม้ว่าวิวัฒนาการของเทคโนโลยีจะก้าวหน้าไปมากแต่มนุษย์ก็ยังมีการประกอบพิธีกรรมการบวงสรวง เช่นไหว้ การบูชา ดังภาพที่ 1 และ ภาพที่ 2

ภาพที่ 1 บนเขาพนมรุ้งจุดประกอบพิธีกรรมแซนพนม
ที่มา: โยโสธรา ศิริภาพระภากร (2564)

ภาพที่ 2 บรรยายกาศ การเช่นไหว้ ภูเขพนมรุ้ง
ที่มา: โยโสธรา ศิริภาพระภากร (2564)

จากภาพที่ 1 และภาพที่ 2 แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของฐานคติ ความเชื่อและการประกอบพิธีกรรมที่มนุษย์ยังให้ความสำคัญอยู่ โดยการกำเนิดและพัฒนาการ ดังต่อไปนี้

1. กำเนิดจากความเชื่อในพลังธรรมชาติ ได้แก่ ความเชื่อที่ทำให้มนุษย์ในสมัยโบราณยอมจำนนต่อพลังของธรรมชาติและเป็นจุดกำเนิดของพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นการยอมรับในความศักดิ์สิทธิ์ของธรรมชาติ (เสฐียร พันธงชัย, 2543 : 15 - 16)

2. กำเนิดจากความเชื่อในอำนาจเทพเจ้า ได้แก่ เป็นความเชื่อของมนุษย์ที่เริ่มสร้างจินตนาการต่อเบื้องหลังของปรากฏการณ์ต่าง ๆ ของธรรมชาติที่เกิดขึ้น โดยมนุษย์เกิดจินตนาการต่อสิ่งนั้นว่าต้องมีผู้บันดาลให้เป็นไป โดยทั่วไปเป็นที่ยอมรับกันว่าความคิดเรื่องเทพเจ้าต่างๆ ของคนอินเดียเป็นความคิดที่เกิดจากแนวคิดของศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพราหมณ์ในยุคแรก ๆ คือ ยุคพระเวท ประมาณ 1500 - 900 ปีก่อนคริสตกาล (พรพรม ชลารัตน์, 2544 : 14 - 15)

3. กำเนิดจากความเชื่อในอำนาจภูตผีและดวงวิญญาณ ได้แก่ ความเชื่อเรื่องอำนาจลึกลับว่าสามารถทำให้เกิดเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้ สามารถถ่ายทอดกันไปจากสิ่งหนึ่งไปยังอีกสิ่งหนึ่งได้ และถ่ายทอดจากธรรมชาติสู่มนุษย์ได้ มนุษย์จึงทำการอ้อนวอนบูชาเพื่อให้วิญญาณภูตผีปีศาจ มีอำนาจลึกลับกลับพอใจจะได้ช่วยเหลือตนให้พ้นจากอันตราย (พระมหาหมวด สุภกธโม, 2546 : 15 - 17)

ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมแซนพนมภูมิปัญญาและประเพณีบ้านตะโก ตำบลโคกย่าง อำเภอบึงสามพัน จังหวัดบุรีรัมย์ ดังนี้

1. ขั้นตอนการเตรียม วันพิธีกรรมแซนพนม ได้แก่ การจัดเตรียมด้านบุคคลในที่นี้หมายถึงอาจารย์ผู้นำประกอบพิธีกรรมแซนพนมและผู้ร่วมเดินทางไปประกอบพิธีกรรมแซนพนม

2. ขั้นตอนการเตรียม เครื่องประกอบพิธีกรรม ได้แก่ เครื่องไหว้ รูปเทียน ดอกไม้ ข้าวสวย อาหารคาวหวาน ข้าวต้ม และสิ่งของที่พอจะหาได้ในชุมชน

3. ขั้นตอนการเตรียมด้านบุคคล ได้แก่ (1) อาจารย์ผู้ประกอบพิธีกรรม (2) สถานที่ประกอบพิธีกรรม ได้แก่ ป่าไม้บริเวณประกอบพิธีกรรมเป็นเพิงน้ำตกขนาดใหญ่ เรียกสถานที่ประกอบพิธีกรรมตรงนี้ว่า ฮีงกโตม (เป็นภาษาเขมร แปลว่า ร่องน้ำตกที่มีเพิงผาคัลยกระท่อม) มีตาน้ำอยู่บริเวณที่นั้นและมีน้ำขังอยู่ตลอดทั้งปี (3) ผู้เข้าร่วมในการประกอบพิธีกรรม (4) วันเวลาในการประกอบพิธีกรรมบรรยายกาศ การเซ่นไหว้ภูเขาพนมรุ้ง

4. ขั้นตอนการเตรียมด้านเครื่องดนตรี เครื่องประกอบการบวงสรวงในพิธีกรรมแซนพนม ได้แก่ (1) เครื่องดนตรีประกอบพิธีกรรม (2) เครื่องบวงสรวงในพิธีกรรม

แนวทางการอนุรักษ์และสืบสานประเพณีแซนพนมบ้านตะโก ตำบลโคกย่าง อำเภอบึงสามพัน จังหวัดบุรีรัมย์

ผลการศึกษาพบว่า ประเพณีแซนพนมชุมชนบ้านตะโก ตำบลโคกย่าง อำเภอบึงสามพัน จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นประเพณีเก่าแก่ที่ได้ปฏิบัติสืบทอดกันมานานนับร้อยปี และได้เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา มีผลทั้งด้านบวกและด้านลบ ปัจจุบันเยาวชนไม่ค่อยให้ความสนใจและเข้าใจอย่างที่ควร จึงกลายเป็นเพียงพิธีกรรมของคนในช่วงวัยประมาณ 70 - 85 ปี แต่กลุ่มเด็กที่จะมาศึกษาเรียนรู้ในประเพณีและให้ความสำคัญน้อยมาก ที่ได้รับผลกระทบอย่างมากจากการเข้ามาของวัฒนธรรมต่างชาติทำให้วัฒนธรรมท้องถิ่นเสื่อมถอยจึงมีความจำเป็นอย่างเร่งด่วนที่จะต้องมีการอนุรักษ์และสืบสานให้คงอยู่ต่อไป ผู้ศึกษาได้วางแนวทางในการอนุรักษ์ ไว้ดังภาพที่ 3

ภาพที่ 3 แนวทางการอนุรักษ์และสืบสานประเพณีแสนพนม

จากภาพที่ 3 อธิบายดังนี้

1) สร้างเครือข่ายความร่วมมือจากทุกภาคส่วน เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล วัด ส่วนราชการ โรงเรียน สถานศึกษาทุกแห่งทั้งภาคเอกชน และภาครัฐ กลุ่มนักวิชาการ กลุ่มผู้นำชุมชน ผู้นำทางศาสนา และชุมชน เป็นต้น เพื่อกระตุ้นและส่งเสริมให้ชุมชนเห็นความสำคัญและมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สืบสานภูมิปัญญาและประเพณีท้องถิ่น (ปกรณ กาลังเอก, 2564 : 67 – 68)

2) จัดทำเนื้อหา ให้ความรู้ เกี่ยวกับการรักษาประเพณีพื้นบ้านในด้านคุณประโยชน์ ประเพณีปฏิบัติ และการรวบรวมข้อมูลเพื่อการศึกษาและส่งเสริมการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น หนังสือพื้นบ้านโดยรวบรวมมรดกทางวัฒนธรรมและจัดแสดงความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นและภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ อันเป็นรูปแบบการส่งเสริมพัฒนาองค์ความรู้ของคนในชุมชน (สิริภพ สวนตง และคณะ, 2563 : 157) ส่งเสริมงานสารสนเทศและห้องสมุดชุมชนเพื่อส่งเสริมนิสัยรักการอ่าน การศึกษาค้นคว้าหาความรู้ทั้งจากภูมิปัญญาในชุมชน ระดับอำเภอ ระดับจังหวัด มากระตุ้นให้บุคคลและชุมชน ได้นำความรู้เหล่านั้นมาปรับใช้อย่างเหมาะสม (ปกรณ กาลังเอก, 2564 : 67; พระครูสังฆรักษ์ ทรงพรรณ ชยทตโต, 2564 : 26 – 27; จีรวรรณ พรหมทอง และ สุวิมล เวชวิโรจน์, 2562 : 67)

3) ผลักดันให้มีส่วนร่วมของชุมชน โดยต้องอาศัยความร่วมมือจากเครือข่ายความร่วมมือทุกภาคส่วนที่มีความเกี่ยวข้อง (พระครูสังฆรักษ์ทรงพรรณ ชยทตโต, 2564 : 22) โดยเฉพาะโรงเรียนซึ่งมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการชักนำเยาวชนให้หันกลับมาสนใจวัฒนธรรมประเพณีในท้องถิ่น โรงเรียนควรทำกิจกรรมเพื่อเสริมความรู้ความเข้าใจและสำนึกรักวัฒนธรรมของตนแก่เยาวชน และควรให้นักเรียนเข้าไปมีส่วนร่วมกิจกรรมในงานประเพณี การสร้างสรรค์ผลงานการตกแต่งบายศรี เครื่องเซ่นไหว้อื่น ๆ การพัฒนารูปแบบขบวนแห่ เป็นต้น และชุมชนท้องถิ่นจะต้องเป็นผู้ดำเนินงานวัฒนธรรมของตนเองเพื่อร่วมกันกำหนดนโยบายและปรับประยุกต์ให้สอดคล้องกับระบบที่เปลี่ยนแปลงไป (สารภี ขาวดี, 2559 : 159 - 160) จะเห็นว่าในการอนุรักษ์วัฒนธรรมพื้นบ้านของตนเองจัดขึ้นด้วยวัตถุประสงค์เพื่อให้ประชาชนได้มีเวทีในการพบปะสังสรรค์ แลกเปลี่ยน เรียนรู้ระบบคุณค่าของวัฒนธรรมชุมชนตลอดจนการศึกษาถึงปัญหาของชุมชนร่วมกัน (ศุภฤทธิ ธาราทิพย์นรา และ โอภามา จำเภา, 2565 : 42; จีรวรรณ พรหมทอง และ สุวิมล เวชวิโรจน์, 2562 : 67)

บทสรุป

บ้านตะโก ตำบลโคกย่าง อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ มีพัฒนาการด้านความเชื่อ สามารถอธิบายได้ว่า สมัยโบราณ มนุษย์ได้ถือกำเนิดขึ้นมาท่ามกลางธรรมชาติ ได้มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่ายพึ่งพิงอาศัยและมีความเกี่ยวข้องกับธรรมชาติตลอดเวลา การที่ต้องพึ่งพิงอาศัยอยู่ตลอดเวลาตัวเองได้เกิดมีปรากฏการณ์สองอย่าง ได้แก่ (1) ปรากฏการณ์ความเชื่อที่มีต่อการดำเนินชีวิตในด้านความเป็นมงคล และเสริมกำลังใจ (2) ปรากฏการณ์การอิงอาศัย และความต้องการความอยู่รอดและปลอดภัยด้วยปรากฏการณ์นี้เองได้มีการผสมผสานทางความเชื่อและข้อปฏิบัติที่เกิดขึ้นและยังรักษาขนบธรรมเนียม ประเพณีมาเป็นเวลานาน การกำเนิดและพัฒนาการประเพณีท้องถิ่นอธิบายได้ว่า เกิดจากอิทธิพลความเชื่อและศาสนาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ผ่านการการบวงสรวง เช่นไหว้ การบูชา เป็นกิริยาอาการของการแสดงความนอบน้อมต่อเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สะท้อนออกจากความเชื่อของวัฒนธรรมอินเดีย โบราณสู่ปัจจุบัน การอนุรักษ์สามารถอธิบายได้ว่าชุมชนรู้จักใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุด และแนวทางการอนุรักษ์ประเพณีแขนงหนึ่งจำเป็นต้องเกิดเครือข่ายจากทุกภาคส่วน ร่วมกันการวางแผนงานการอนุรักษ์ ประเพณี ภูมิปัญญา และการรวบรวมข้อมูลมรดกทางวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น และภูมิปัญญาของบรรพบุรุษเพื่อจัดทำหลักสูตร หนังสือพื้นบ้าน เผยแพร่สื่อบทสนทนา พัฒนาสารสนเทศและห้องสมุดชุมชน บูรณาการบ้าน วัด โรงเรียน และชุมชนท้องถิ่น ผลักดันขับเคลื่อนสู่การอนุรักษ์ภูมิปัญญาและประเพณีแขนงหนึ่งอย่างยั่งยืนสืบไป

เอกสารอ้างอิง

- กฤษนันท์ แสงมาศ และ ยโสธรา ศิริภาพระภากร. (2562). พิธีแห่นาคหอยจุยประจำปีของปราสาทบ้านโพธิ์ศรีธาตุ ตำบลเกาะแก้ว อำเภอสำโรงทาบ จังหวัดสุรินทร์. *วารสารวิชาการ มจร บุรีรัมย์*, 4(1), 110 - 124.
- จิรวรรณ พรหมทอง และ สุวิมล เวชวิโรจน์. (2562). เครือข่ายความเข้มแข็งด้านการใช้ภาษาและวัฒนธรรมไทยทรงดำ ในจังหวัดสุราษฎร์ธานี. *วารสารนาคบุตรปริทรรศน์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช*, 11(3), 58 - 69.
- ปกรณ์ กำลิ่งเอก. (2564). การประสานเครือข่ายทางสังคมในการอนุรักษ์มรดกโลกทางวัฒนธรรม: ศึกษากรณีนครประวัติศาสตร์ภาคกลาง. *วารสารวิชาการอยุธยาศึกษา*, 13(2), 59 - 69.
- ปริญญา จงหาญ. (2553). *การศึกษาพิธีกรรมแห่นาคของชาวบ้านดมและบ้านเทพอุดม ตำบลดม อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์*. วิทยานิพนธ์. ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวิจัยและพัฒนาท้องถิ่น. สุรินทร์ : มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์.
- ปรียานุช จุ่มพรม. (2549). พัฒนาการของชุมชนโบราณบริเวณรอบเขาพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์. *วารสารดำรงวิชาการ*, 5(2), 115 - 132.
- พรพรหม ชลารัตน์. (2544). *อภิปรัชญาในความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์ในนครศรีธรรมราช*. วิทยานิพนธ์. ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- พระครูสังฆรักษ์ทรงพรหม ชยทตโต. (2564). กระบวนการสร้างภูมิคุ้มกันมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้ำในจังหวัดราชบุรี. *วารสารครุศาสตร์ปริทรรศน์ คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*, 8(2), 16 - 28.
- พระมหาวิระ สุขแสง. (2550). *มะมีวัด : พิธีกรรมและความเชื่อของกลุ่มคนพูดภาษาเขมรถิ่นอำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์*. การค้นคว้าอิสระ. ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเขมรศึกษา. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร.

- พระมหาหมวด สุภกธมโม. (2546). การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องความเคารพในพระพุทธศาสนา. วิทยานิพนธ์. พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. พระนครศรีอยุธยา : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ยโสธารา ศิริภาพระภากร. (2560). การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างเทพบริบาลแห่งชนเผ่ากับกลุ่มชาวไทยกวย อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์. วารสารวณัฏฐองแหกรพุทธศาสตรปริทรรศน์, 4(2), 7 - 12.
- ยโสธารา ศิริภาพระภากร. (2564). โครงการวิจัยการศึกษาแขนงพนมภูมิปัญญาและประเพณีบ้านตะโก ตำบลโคกย่าง อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ [ภาพถ่าย]. 15 พฤษภาคม 2564. บุรีรัมย์ : เขาพนมรุ้ง ตำบลโคกย่าง อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์.
- ลานคำดีไชน์. (2561). เรือมปั่นโจล [Online]. ค้นเมื่อ 27 พฤศจิกายน 2565, จาก. <https://www.pinterest.com/pin/313844667785250075>.
- วิลาลินี ศรีนุเคราะห์. (2543). ปันโจล : กรณีศึกษาพิธีการไหว้ครูเพื่อสืบทอดพิธีกรรมอันเนื่องมาจากความเชื่อของชาวไทยเขมรสุนทร. รายงานการวิจัย. สุรินทร์ : คณะครุศาสตร์ สถาบันราชภัฏสุรินทร์.
- ศุภฤทธิ ธาราทิพย์นรา และ โอภามา จำแกะ. (2565). การสร้างเครือข่ายฟื้นฟูวิถีชีวิตและสืบสานมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ เพื่อส่งเสริมการบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม จังหวัดสุโขทัย ตากกำแพงเพชร. วารสาร มจร การพัฒนาสังคม, 7(2), 33 - 43.
- สารภี ขาวดี. (2559). ประเพณีแซนโฎนตา: การสืบทอดและการดำรงอยู่ในบริบทพื้นที่ดั้งเดิม. วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, 7(2), 131 - 163.
- สำเร็จ อินทยุง, ยโสธารา ศิริภาพระภากร, สุรียา คลังฤทธิ. (2562). แขนพนม พิธีกรรมบูชาภูเขาของกลุ่มชาวไทยเขมรบ้านตะโก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. ใน การประชุมสัมมนาวิชาการระดับชาติ “เวทีวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมศึกษา ครั้งที่ 2”, 23 สิงหาคม 2562. 374 - 378. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- สิรภพ สนวนคง, พระยุตธนา อธิจิตโต, สงวน หล้าโพทนัน. (2563). รูปแบบการพัฒนาภูมิปัญญาและประเพณีเชิงพุทธกับการส่งเสริม การเรียนรู้ของประชาชนในเขตอีสานใต้. วารสารวิชาการ มจร บุรีรัมย์, 5(1), 148 - 162.
- สุรียา คลังฤทธิ, ยโสธารา ศิริภาพระภากร, ภัศสร มิ่งไธสง, ดิฐพงศ์ ประเสริฐไพฑูรย์. (2562). แขนพนม : ภูมิปัญญาเขมรโบราณมิติความสัมพันธ์ระหว่างคน สิ่งศักดิ์สิทธิ์และสิ่งแวดล้อม กรณีชุมชนรอบเขาพนมรุ้ง. ใน การประชุมสัมมนาวิชาการระดับชาติ “เวทีวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมศึกษา ครั้งที่ 2”, 23 สิงหาคม 2562. 364 - 373. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- เสฐียร พันธงชัย. (2543). ศาสนาโบราณ. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ : พิมพ์ดีการพิมพ์.